

8. Ellison, Nicole B.; Steinfield, Charles; Lampe, Cliff. "The benefits of Facebook "friends": Exploring the relationship between college students' use of online social networks and social capital". *Journal of Computer-Mediated Communication* 12 (4). 2007
9. Else, Liz; Turkle, Sherry. "Living online: I'll have to ask my friends", *New Scientist*, issue 2569, 20 September 2006. (interview)
10. Fraser, Matthew; Dutta, Soumitra. *Throwing Sheep in the Boardroom: How Online Social Networking Will Transform Your Life, Work and World*. Wiley. 2008
11. Jeremy Scott-Joynt. What Myspace means to Murdoch. *BBC News*. 2005. <http://news.bbc.co.uk/1/hi/business/4697671.stm>
12. Richard MacManus. Latest SNS Numbers – MySpace Streaks Ahead. 2006. http://www.readwriteweb.com/archives/latest_sns_num.php
13. Steve Rosenbush. News Corp.'s Place in MySpace. *Bloomberg Businessweek*. 2005. http://businessweek.com/technology/content/jul2005/tc20050719_5427_tc119.htm

Oleksandr Iakymchuk

On-line social networks: prospects of development

The concept of on-line social networks is examined in the article. History of their origin and principles of construction are described in detail. Classification over of existent networks is brought and the short review of most popular from them is given. An author bring prognoses to the prospects of development of networks.

Keywords: social networking, online social networking, internet software, software services, software platform, web-service technology "circle of friends."

Александр Якимчук

Онлайновые социальные сети: перспективы развития

В статье рассматривается понятие онлайн-социальных сетей. Подробно описано историю их возникновения и принципы построения. Приведена классификация существующих сетей и представлен краткий обзор самых популярных из них. Автором приведены прогнозы относительно перспектив развития сетей.

Ключевые слова: социальная сеть, онлайн-социальная сеть, интернет-программа, программный сервис, программная платформа, веб-сервис, технология «круг друзей».

УДК 141.319.8

Микола Гарда
(Київ)

ДЕСТРУКТИВНІСТЬ У СУЧАСНОМУ ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ: АГРЕСІЯ ТА ВІДЧУЖЕННЯ ЗА Е.ФРОММОМ

У статті окреслено деструктивні явища європейського суспільства – агресію та відчуження на основі філософської антропології Еріха Фромма; їх суть, закономірності, виміри прояву та умови запобігання.

Ключові слова: деструктивність, відчуження, агресія, суспільство, культура, сучасність.

Тема агресивності та відчуження як суттєвого людського явища набула сьогодні особливої **актуальності** й вимагає ретельної уваги й аналітики з боку соціологів, психологів, філософів, котрі займаються проблемами антропології та культури. З давніх часів деструктивна природа людини формується відповідно до культурного рівня розвитку суспільства. На світанку становлення свідомості вона була близька до тваринної; у часи

культурного життя людства* вона, як і суспільство в цілому, перетворюється на окультурені форми. Від часів європейської Античності, щодо яких маємо на сьогодні достатню джерелознавчу базу, відомі безліч методів прояву агресії в культурному вимірі, де у протистоянні сил супротивники виявляють її сутність. При цьому вітаються благородні якості, такі як мужність, спритність, витривалість і, звичайно ж фізична сила. Гладіаторські бої та інші агресивні сценічні баталії, що живлять деструктивний дух публіки завжди зберігались у європейській традиції. Масштабні агресивні акти виливались у жорстокі війни, причиною котрих часто була звичайна людська агресія, а політичні чи матеріальні цінності були лише приводом. Від античних воєн і боїв на арені аж до новочасної інквізиції публічної страти «нечествих»; від ганебної інквізиції і до сучасного танатологічного руху в Європі людиною рухає деструктивність.

Парадоксальна деталь сьогодення, – в агресивному протистоянні як особистісному, так і масштабно соціальному, очевидно що перемога й пріоритет на боці того, хто має відповідне технічне оснащення, а не мужність, героїзм та фізичну силу, як це було упродовж століть.

До когорти деструктивних якостей у суспільстві аналітики відносять також відчуження. Незважаючи на, порівняно з минулим, високий технічний розвиток та засоби комунікації, що дають можливість вищого ступеню контактності, статистика говорить про те, що більшість людей почувають себе самотніми, відчуженими й нещасними; проблема загострюється прямопропорційно зростанню технічних можливостей людини. Що ж таке деструктивність, агресія та відчуження, які їх форми та прояви сьогодні?

Спробуємо дослідити сутність та природу людської деструктивності на основі психоаналітичної методології та антропологічних ідей творчої спадщини гуманіста ХХ століття Еріха Фромма.

Мета та завдання дослідження: висвітлити ідеї Еріха Фромма на тлі неофрейдистської та філософсько-антропологічної традиції ХХ ст. щодо деструктивних явищ в Європейському суспільстві. З'ясувати актуальність цих ідей та на цій основі простежити їх сутність в умовах сьогодення.

Ступінь наукового опрацювання: антропологією Е.Фромма та проблемами відчуження й агресії займаються такі українські та російські автори: Б.Вульфсон, П.Гуревич, Б.Сікорський, Э.МТелятнікова, Г.Титаренко, И.Єгорова, Л.Левчук. Певних зусиль у цьому напрямі докладають російські дослідники: К.Гаджієв, Б.Поршнев, Б.Діденко, О.Реан, Ю.Антонян, В.Гульдман, В.Кайтуков й українські дослідники: І.Алексеєнко, О.Бандурка, В.Друзь, Л.Кейсевич, О.Базалук, В.Кришталь та інші.

Однією з виражено деструктивних якостей людини є руйнівна агресія (від лат. *aggressio* – напад). Її прояви мають надзвичайно різноманітні форми. Е.Фромм присвятив даній проблематиці окреме ґрунтовне дослідження, що так і називається – «Анатомія людської деструктивності» («*Anatomie der Menschlichen Destruktivitat*»).

Розглядаючи проблему деструктивності, Е.Фромм намагається вивести об'єктивну формулу засад, причин та закономірностей прояву цієї природи в людини. У своїй статті «Людина – вовк чи вівця?» на поставлену проблематику він так і не дає конкретної відповіді на провокативне питання, навіть навпаки – лише актуалізує думку довкола даної проблеми, наводячи факти того, що в суспільстві живуть і «вовки» і «вівці»; однозначної відповіді на це питання бути не може. Тому твердження щодо агресії й деструктивності – спроба автора ширше оглянути проблему від її біологічних основ до етичних, духовно-людських. Уже в перших статтях «Анатомії...» Фромм критикує популярний в першій половині ХХ ст. інстинктивістський підхід (Фрейд, Лоренц) до даної проблеми як вузькоглядний і неповний, а також біхевіористський. Інстинктивісти розуміють агресію як біологічно задану життєву норму, котра вкорінена в самій природі людини, здатна нагромаджуватися і вимагає певної розрядки (як і в лібідозній концепції Фрейда). Біхевіоризм же, за Фроммом, у дослідженні

* розгляд і судження висловлюються в контексті європейської культури

людини виключає глибокі мотиви, керуючись тільки зовнішньою поведінкою людини, що є досить обмеженим критерієм у цілісному баченні людини.

Водночас Фромм намагається спростувати хибні переконання щодо агресивності, на яких акцентують увагу інстинктивісти та біхевіористи, як на засадничих, тобто деструктивні схильності людини не є притаманними їй як апіорно визначені діяти; людина не є тварина, навіть якщо брати нейрофізіологічний аналітичний зріз: зони мозку, які відповідають за агресію, активуються лише в момент агресивності на ситуацію, що загрожує вітальності й агресивність не діє постійно, а виникає в необхідний момент [4, с. 134, 141-142]. Те ж підтверджують дані досліджень психології тварин, палеонтології та антропології, де автор показує суттєву різницю й дистанцію людської сутності і тваринної, котра доводить на біологічній основі, що людина не є хижак за природою. Людська агресія має іншу природу, походження й вимір активності. Фромм поділяє її на «доброякісну» й «злроякісну», і самі поняття вводить для градації власних поглядів, досліджень.

«Доброякісно-захисна» агресія, за Фроммом, це реакція на загрозу життю, котра має генетичну основу, вона забезпечує виживання організму й роду, спрямована на знищення загрози або її причини. Вона досить схожа на тваринну (атака на подразник або втеча), але менш яскраво виражена й має набагато ширші горизонти, – агресивність виникає не тільки на загрозу життю й здоров'ю, а й різним формам власності; відрізняється тим що має ідейні території: релігійні, культурні, національні – ті, що належать до психічних цінностей, особливо об'єктів поклоніння, пошани (тут достатньо прикладів релігійних протистоянь, культурно-родової помсти...) [4, с. 270]. Це вельми схоже на тваринну реакцію: цей вид агресивності в людини проявляється в схожих умовах перенаселення, скорочення життєвого простору. Але тут людина частіше реагує агресивно через втрату життєво важливих психічних зв'язків та інтересів. Особливо щодо інтересів, можна виділити *свободу*; свободу особистості, території, культурних та національних цінностей. Тому небезпека залишитися без свободи викликає таку ж захисну агресію, котру викликає будь яка загроза вітальним інтересам індивіда [4, с. 272-273]. Також до доброякісно-захисної належить так звана «агресія на прогноз», тобто на можливу загрозу. Фромм впевнений, що завдяки цьому виду агресії часто виникали війни, оскільки фобії нападу ззовні змушують озброюватись, а агресор бачить в цьому підтвердження агресії об'єкта, на котрий збирався напасти, але не мав достатніх підстав, імпульсу.

Важливо зазначити, що даний вид агресії, оскільки він пов'язаний з філогенетичною базою людини – не може бути викорінений із суспільства. Якщо це можливо як виняток у особливих умовах вдосконалення окремого індивіда, – в більшості, в масі це неможливо. Тому уподовж усієї історії людства й до сьогодні жорстокість і криваві протистояння сил у війнах, конфліктах тривають. Можливі тільки зміни соціальних умов на такі, за яких ця агресія може бути знижена. Це умови, в яких соціальні принципи «*влада-власність-контроль*» зміняться на «*ріст-життя*»; принцип «*мати-накопичувати*» зміниться на «*бути-ділитися*» та очищення інформаційного простору, в котрому правлячі сили під'юджують маси, насаджуючи вигідні для конфлікту ідеї [4, с. 295-297]. Ця ідея Фромма про умови зниження оборонної агресії може видатися утопією, оскільки, наприклад, сьогоднішній інформаційний простір перенасичений звітками про політичні війни; люди, переважно більшістю, рвуться до влади, становища, зверхності, одним словом, до *володіння*. А це стає причиною протистояння сил у суспільному середовищі. В масштабнішому плані країни борються між собою за політичні дивіденди, першість на світовій арені, владу над територією, природними цінностями й т.п. Соціологи допускають можливість конфлікту за життєві ресурси планети через можливу інтеграцію деяких перенаселених країн. Виходячи зі сказаного, можна зробити висновок, що людство приречене жити в умовах природної доброякісно-захисної агресії.

Інакше справа стоїть зі «злроякісною» агресією. Фромм впевнений, що вона є більш зовнішня деструктивна «програма», і від неї можна позбавитись, замінити іншою, конструктивною; вона комусь притаманна в особливій мірі, а в когось зовсім відсутня. Вона

не потрібна для виживання, як доброякісно-захисна. Її цільова спрямованість – руйнування заради руйнування, її головний прояв – «вбивство й жорстоке знущання – не мають жодної іншої цілі, крім отримання задоволення. При чому ці дії приносять шкоду не тільки жертві, а й агресору» [4, с. 256, 298-301]. Вона притаманна лише людині і є результатом взаємодії різних соціальних умов та того, що Фромм називає «екзистенційною потребою» людини. Що ж собою являє ця «екзистенційна потреба», котра, за Фроммом, є рушієм необов'язкової форми агресивності?

Міркуючи над джерелом такої деструктивності, Фромм приділяє цьому багато уваги і теоретичних роздумів у творі «Анатомія людської деструктивності», де на основі історіософських досліджень намагається окреслити людську сутність, з котрої можна було б вивести таке розуміння, від доісторичних часів і визнає усю складність такої дефініції. Все ж те, що стосується людини в широкому розумінні, спрямоване, в першу чергу на проблему свідомості, самосвідомості. Якраз завдяки самосвідомості людина в антропологічному розумінні постає як унікальне й водночас проблемне явище на тлі природи. «Свідомість робить людину аномальним явищем природи, гротеском, іронією Всесвіту... Самосвідомість, розсудок і розум руйнують ту "гармонію" природного існування, що властива всім тваринам... це єдина сутність, для якої власне існування є проблемою... з одного боку вона досягає відомого рівня свободи, з іншого – страху перед власною свободою...» [4, с. 306]. Через це людина всю свою свідому історію шукає опори, рівноваги, котра постійно порушується перед незвіданими горизонтами внутрішнього світу людської душі й зовнішнього, що впливає на неї. Задля знаходження цієї опори працює увесь індустриальний й науковий апарат, що відкриває й підпорядковує людині буття, тобто явище, котре ми називаємо прогресом – спроба людства знайти психічну опору, самоствердитись. Шукаючи спокій у такій ситуації, людина різними способами задовольняє свої пристрасті. І в кожному розглядуваному випадку вони індивідуальні: у любові, прагненні до справедливості, незалежності й правди; в ненависті, садизмі й мазохізмі [4, с. 310]. Саме ці душевні якості, за Фроммом, є змінною складовою, а не інстинктивною компонентою, з котрої формується індивідуальний *характер* людини. Тут знову спостерігається подвійність змінної й фундаментальної (природної, інстинктивної) природи людської свідомості як джерела мотивації й, відповідно, поведінки. «Злоякісна» агресія виникає у сфері характеру, тобто змінній частині і є одним з варіантів ірраціональної відповіді людини на її екзистенційну потребу. Причини виникнення – це, в першу чергу, людська жадоба абсолютної влади над живою сутністю, при цьому об'єкт влади не має принципового значення – тварина, дитина, чоловік чи жінка. Формуванню цієї якості характеру, певною мірою, сприяє соціальний устрій, котрий з історичної давнини і до нині є невід'ємною частиною соціального процесу і в котрому відбуваються протистояння груп, класів, експлуатація [4, с. 400, 412]. До того ж, чим більш виражений поділ цінностей між класами, тим більша ймовірність агресивного протистояння й лютиший вияв агресії в одиничному вияві в характері. Така якість виходить із самого ставлення до живого, в цілому до життя. Фромм пише про ціле антропологічне явище, спрямоване проти життя – некрофілію (любов до мертвого; νεκρῶν – мертво, φιλία – форма пристрасного тяжіння до певного об'єкту; але в новогрецькій у більшості випадків це поняття перекладається як «дружба, дружня любов») і вперше глибоко аналізує його на психоаналітичному й етично-філософському рівні. Це стан психіки, душі, протилежний любові до життя. Автор описує надзвичайно різноманітні її прояви. У руслі теми деструктивної агресії йтиметься про агресивну некрофілію, тобто людську жагу до руйнування, знищення живого.

Звичайно, некрофілія є сутнісною рисою, в агонії прояву, певним добровільним афектом, котрий людина обирає або як частину стилю життя взагалі, або такий стан є тимчасовим з різних/інших (якихось) причин. Ми не маємо наміру розглядати виражено патологічні явища психіки й людської поведінки, індивіди-носії якої мали б знаходитись у місцях, що обмежують їх убивчу патологію і є об'єктами уваги психотерапевтів, криміналістів. Розглянемо агресивно-руйнівну некрофілію в більш прикладних і поширених вимірах культури сучасного суспільства.

Сучасне інформаційне суспільство сповнене різного роду відео-, аудіо продукції, котра має виражено деструктивний характер. Оскільки мова, в першу чергу стосується ціннісно-смыслового стану розуму й вольових прагнень, досить актуальною є тема розумного співвідношення з навколишнім інформаційним середовищем, котре пропонує таку продукцію. Ще невідомо в достатній мірі, які наслідки матиме вплив порівняно молодого світу технологій, що розвивається за лавинним принципом, на теперішнє покоління дітей, котрі виростають у ньому. Цей простір сповнений агресивних образів продукції, що носять ідею деструкції, руйнування, вбивства. Причому, ці образи пропонуються в різних варіантах: ігровий, фактичний (матеріал реальних подій) та змонтований з яскравих картин уяви виробника. Всі ці образи доступні в Інтернеті, а він досить поширений і сьогодні проводиться до кожного будинку, квартиру й житло разом зі стандартними життєво необхідними ресурсами, тому кожен може долучитися до віртуального простору й знайти все, чого душа бажає. Виходячи з цього, є достатні підстави говорити про віртуальність як широке масове явище й ідейне джерело. Сьогодні точиться багато розмов, суджень і моралізаторської паніки довкола теми віртуальності, споживачами якої є і діти, і дорослі, а також насилля в ній; поглиблено й деталізовано, ця тема більш актуальна для фахівців психології, але за межами уваги філософської антропології й філософії культури вона не може бути. Навіть, мало сказати, що суспільство «споживає», воно ще й бере участь у ній, створює образи. Міркуючи юнгівськими схемами аналітики масштабних явищ, напевно можна сказати що в Інтернеті, у вищезгаданих іграх й візуальних агресивних образах, втілилась тіньова сторона деструктивного несвідомого суспільства, і кожен має вільний доступ до можливості спробувати себе в ролі руйнівника. Взагалі, наскільки деструктивне, безумне й агресивне сучасне суспільство, можна побачити у віртуальному просторі. Цей простір дозволяє будь-кому висловити будь-які мисленнєві форми в необмеженій кількості, оскільки територія безмежна й можна залишитись анонімним. Політичні, релігійні, культурні статті новин, блоги й ресурси майорять безліччю сміливих агресивних коментарів, суджень, емоцій. Усі ці речі значною мірою є відображенням соціальних настроїв, соціального характеру.

З певною обережністю можна сказати що такі ігри, можливо, своїм існуванням деякою мірою мають і позитивні аспекти, оскільки є типи нездорової психічної комплекції, котрим неважливо, де відбувається задоволення їх патологічних потреб – в реальності чи у віртуальності, оскільки все одно у фантазіях навантажених бажаннями вони є; у такому випадку віртуальність може надавати компенсаторну можливість достатнього живлення руйнівних внутрішніх мотивів, залишаючи реальність неушкодженою.

Загалом же вважаємо, що долучення соціальної більшості до цього сприяє витісненню інтересів до реального, активного життя; сприяє росту деструктивної агресії та відчуження. Ця форма деструктивності й жорстокості не є сутнісною рисою людської природи й може бути викоріненою, заміненою на інші, позитивні якості.

Відчуження в сучасному суспільстві є не просто деструктивним явищем, а гострою хворобою суспільства. Вперше поняття «відчуження» було застосовано ще прихильниками теорії «суспільного договору» (Локк, Гобс, Гельвецій, Русо) та значного розширення й дослідження набуло вже в роботах Маркса (суть, причини, форми) й особливо в психоаналізі. У Фромма тема відчуження людини пронизує увесь його ідейний простір, зустрічається в кожному його творі як деструктивна ситуація, стан, котрий людина повинна подолати, для того щоб жити продуктивно.

Що ж таке відчуження? В першу чергу, це стан світоставлення, самоставлення, самосприйняття. Це такий *«тип життєвого досвіду, коли людина стає чужою сама собі. Вона ніби відсторонюється, відділяється сама від себе. Вона перестає бути центром власного світу, господарем своїх вчинків; навпаки – ці вчинки і їх наслідки підкоряють її собі, вона їм підкоряється й іноді перетворює їх у певний культ. У сучасному суспільстві це відчуження стає майже всеосяжним. Воно пронизує ставлення людини до її роботи, до предметів, поширюється на державу, на оточуючих людей і на неї саму»* [7].

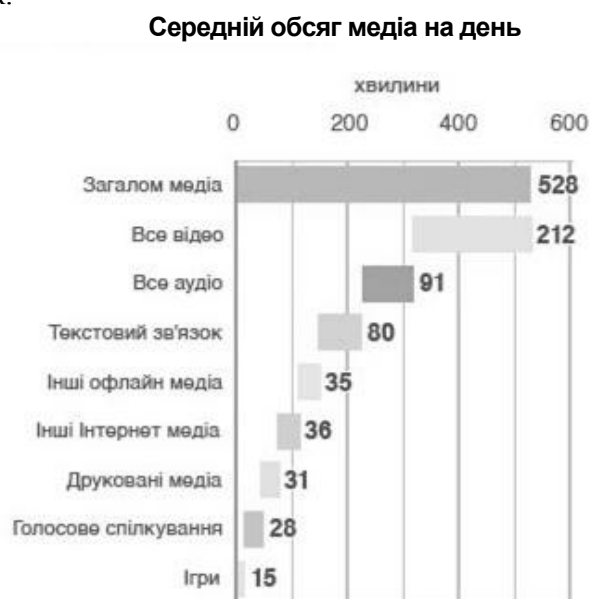
Досить влучно сказано про підкорення людини артефактам. Сучасному поколінню не треба пояснювати, про що йде мова, якщо говорити про віртуальність. Соціальні мережі

(«Однокласники», «Вконтакті», «Фейсбук», «Твіттер» та ін.) стали надзвичайно цікавим парадоксом: вони забезпечують спілкування з багатьма іншими, але вони ж і опосередковують природне, живе спілкування, що, по суті, відчужує людей. Вже нікого не дивує той факт, що при зустрічі з незнайомцем в реальності людина не може спілкуватися з такою легкістю, як в мережі, а то й узагалі не може; навіть, коли уже спілкується з ним на сайтах. Віртуальність дає безліч контактів, але по суті, відчужує. Часом доходить до абсурду, коли сусіди через стіну, а то й в одній кімнаті спілкуються віртуально. Взагалі сучасне інформаційне середовище й інформатизоване суспільство з усією гостротою засвідчують правду здогадок, які робили мислителі ще на початку цього лавинного процесу: *«серед патогенних впливів на людину з боку технологічного суспільства необхідно згадати ще два: неможливість побути наодинці з собою й зникнення особистісного людського спілкування»* [6, с. 253]. Звичайно, під «побути наодинці з собою», розуміється продуктивний відпочинок, саморефлексія, споглядання й «концентрація душевних сил».

Інтернет для індивіда сьогодні – бібліотека, конференція, листоноша, базар, кінотеатр, сват, учитель, універсальний довідник і т.д. Це, звичайно ж, зручність, особливо людям, котрі фізично обмежені, але доречно говорити про те, що такий перевантажений стиль активності знерухоплює здорову людину, віддаляє від безпосередньої повноти життєвого процесу; можна сказати, сприяє відчуженню від життя, котре відчутно змістилося у сферу віртуальної реальності. До того ж, функціонування віртуальності має безліч умов та умовностей, котрі є досить хиткими й у певний момент можуть бути порушені (джерела живлення, джерела передачі, інформаційні бази серверів та ін.). Наскільки є сенс говорити про зміщення пріоритетів життєвих форм, можна відчутти, наприклад, коли увияти раптове відключення Інтернету. Звичайно, це теоретично, та більшість молодих людей, компаній, бізнесових структур відчули б себе явно неповноцінними, залишившись наодинці з сумною «безінтернетною» природою. Той, хто виклав туди свою душу й нічим суттєвим не підкріплює її в реальному житті, ризикує без Інтернету залишитися «соціальним інвалідом».

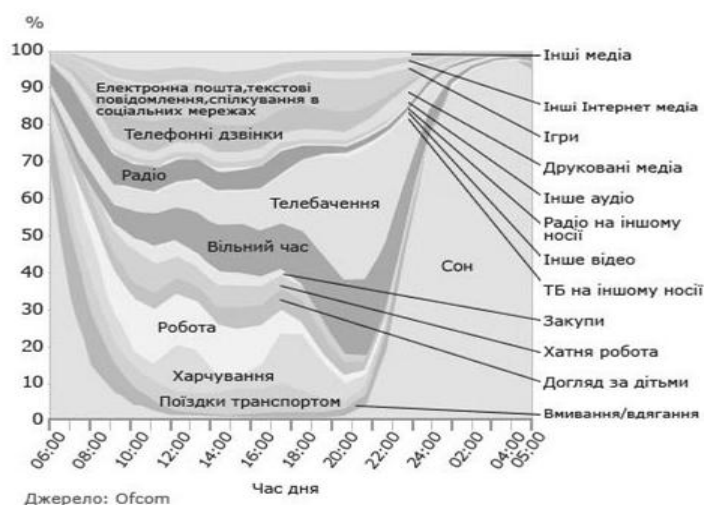
Українська служба Бі-Бі-Сі наводить статистичні дані британської урядової установи Ofcom, котрі засвідчують, що люди у Великій Британії проводять до семи годин на добу за телевизором, в Інтернеті чи користуючись мобільним телефоном. Оскільки в середньому людина спить близько восьми годин, то часу для активного життя залишається близько шістнадцяти годин, із яких в середньому сім вона проводить у віртуальності, засобах масової інформації та телекомунікації. Ось які наводяться графіки офіційних досліджень, у яких зазначено види ресурсів та витрачений на роботу з ними час.

Статистичний графік:



Джерело: Ofcom

А на цьому графіку позначено діаграма використання часу в більш розгорнутому та порівняльному вигляді:



Таким чином, зрозуміло, скільки людині залишається вільного часу для продуктивної самотності, самоаналізу та творчості [3].

В інших країнах Західної Європи та й в Україні така статистика навряд чи суттєво відрізняється від наведеної Офкомом.

Сучасна людина відчужена не тільки в спілкуванні. У переважній більшості «чужістю» проникнуте все їх буття. Людина втілила потужність розуму й волі у величезні конструкції, машини, проекти; але серед когорти речей людина все одно відчуває себе самотньою. До того ж мода на успішність не дозволяє розвинутому інтелектуалу визнати це. Особливо поширеною в американському суспільстві є звичка завжди посміхатися зі знаком «все о'к!», хоча за цим «окей» нічого життєрадісного, – прихована їдка порожнеча.

Говорячи про відчуження, мислителі антропології й соціології в першу чергу згадують про широке поле діяльності людини – про індустрію та взаємодію людини з нею; її вплив на соціальну реальність та на конкретну людину сучасності. Робоча обстановка сучасної індустрії, як і в ХХ ст., залишається ворожою до людини в багатьох вимірах. Не тільки тому, що людина там лише гвинтик, додаток до машини, а й тому, що у великих і середніх корпораціях не вітається ініціатива простого робітника. Технічне спілкування – однобічне «зверху донизу»; думка й слово робочого нічого не важать і не доходять до верхів, хоча можуть бути важливими, цінними для всієї структури; робочий «не має права вільно мислити, діяти, праця стає все більш одноманітною та бездумною...» [7]. А це консервує душевні здатності людини, принижує, відчужує. Більше того, атмосфера в таких закладах строго технічно регламентована. Частіше за все працівник повинен у чітко визначеній «масці» говорити, посміхатись клієнту й поводитись виключно згідно з етично-робочими нормами. У цьому нема чогось осудного, – мова йде про сам технічний «дух суспільства», котрий протистоїть «духу життя» й буттєю в людях і закладах, де в своїй крайній формі «... прибічники надають перевагу "закону і порядку" – живій структурі, бюрократичні методи – спонтанним, механічні пристрої – живим істотам, повторення – оригінальності, педантичність – плідності, накопичування – віддачі. Вони хочуть контролювати життя, тому що бояться його неконтрольованої самочинності. Вони скоріше вб'ють її, ніж піддадуть себе її дії й зіллються з оточуючим світом... в менш гострій формі веде до байдужості щодо життя» [6, с. 251]. Мова йде про загальні цивілізаційні мотиви відчуження від життя в його прекрасних людських формах. Мода й схильність суспільства до «рафінованого» образу сучасної людини, законслухняної, правильної, «позитивної» й задіяної в соціально значущому для процесі.

Вважаємо, що Г.Маркузе стосовно цивілізаційного розвитку індустрії та людини в ній займає найбільш радикальну позицію; навіть, можна сказати, деструктивну, оскільки

висловлюється досить критично, категорично й не даючи читачеві надії на можливість продуктивного життя в такій технократично-політичній мегамашині, котра прагне влади, контролю й поглинає будь-які ідеї. Ось як він пише про місце техніки і її вплив на суспільство: *«Перед лицем тоталітарних властивостей цього суспільства неможливо притримуватись концепції «нейтральності» технології. Технологію як таку не можна ізолювати від її використання, технологічне суспільство є системою владності, котра закладена вже в понятті й структурі техніки... технологічний універсум, розвинуте індустріальне суспільство є, перш за все, політичним універсумом, останньою стадією реалізації специфічного історичного проекту – а саме, переживання, перетворення й організації природи як матеріалу для панування...»* [2].

Карен Хорні з цього приводу висловлюється більш стримано. Її психоаналітична теорія взагалі спрямована на практичну терапію. Вона акцентує увагу не стільки на відчуженні в певних складних умовах, а на самому феномені як такому, причини котрого криються в самій людині й від неї самої залежать. Тобто відчуження виникає в безодні між «реальним я» й «ідеальним я», викликаним гординою людини, прагненням до досконалості заради слави й вивищення з поміж інших. *«... В серцевині відчуження від актуального власного Я знаходиться менш осяжне, але більш важливе явище. Це поступове віддалення невротика від своїх власних почуттів, бажань, вірувань і сил. Це втрата відчуття, що він сам активно визначає своє життя. Це втрата відчуття себе єдиним органічним цілим. В свою чергу це вказує на відчуження від самого живого, що є в нас...»* [8, с. 159-161]. Хорні в цьому описі дає зрозуміти, як в такий стан не втрапити, або що зробити для того, щоб позбутися цього стану й почати жити продуктивно. Хоча причини відчуження й психологічно проблемної ситуації, звичайно, залежать від самої людини, проте в багатьох вимірах вони зумовлені культурними чинниками, оскільки в самій же споживацькій культурі відносин закладені ідеї першості, лідерства, кращості й т.п. Фільмотека, особливо сучасна, постійно насаджує європейському суспільству певні образи форм життя успішних людей, ідеали можливого високого соціального статусу, умов престижної роботи та поваги людей, що довкола. Сучасна людина живиться цим з дитинства. Більше половини дівчаток старшого шкільного віку хочуть бути моделями, вийти заміж за успішного бізнесмена чи когось відомого; хлопчики – директорами компаній, прибуткових структур, холдингів або відомими діячами... Тобто від початків формування суспільства закладаються підстави для майбутнього невротичного відчуження, оскільки мрія «ідеального Я» притаманна масі, а дійсність дозволяє це лише одиницям у котрих справді є достатні задатки й перспективи для цього. Майже ніхто з підлітків і більшості зрілих людей сьогодні не налаштований на наполегливий труд, а сподівання на віддачу від дійсності (держави, соціальних структур й установ) велика. Таке чекання, близьке до вимоги, в результаті породжує агресивне відчуження. Причому, схема психічної ситуації «чекання-вимоги» при власній пасивності притаманна не тільки вузьким вимірам співвідношення з друзями, колегами, рідними; у спілкуванні, в коханні, а й щодо широкого співвідношення зі світом. Це породило споживацьку культуру, в котрій людина – чужак у природі й суспільстві; та і сама для себе.

Варто зазначити, одне з найважливіших, особливих середовищ прояву агресії та відчуження – це сім'я. Відносини в сім'ї, родині часто є сприятливим середовищем для виливання емоцій індивіда. Навіть не треба наводити переконливі факти для окреслення проблематики деспотії батьків над дітьми, агресії чоловіка щодо дружини, впливу сімейних негараздів на психічний стан людини взагалі. Питання надскладне й делікатне. Зрозуміла річ, що кожен сам обирає собі долю й доля двох визначається їх взаємною згодою, та з часом ця згода стає лише формальністю, а сімейне щастя перетворюється на жах існування. У розвинутих країнах на законодавчому рівні створені законопроекти для запобігання агресії в сім'ї, створюються Центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в родині, котрі покликані допомогти в екстремальних випадках. Такі центри є і в Україні. Ця тематика вкрай важлива для нашого українського суспільства. Цінність сім'ї глибоко вкорінена в архетипі нашої культури. Про це свідчить народний фольклор: безліч пісень, літературні твори, інші твори мистецтва, в котрих висвітлюється цінність, краса, побут сімейних відносин та пов'язаних з цим переживань. Яскраво й з «хірургічною» точністю фахового психоаналітика процес відчуження, корозії відносин в українській інтелігентній сім'ї

під впливом зовнішніх соціальних і політичних процесів описує Ліна Костенко вже з перших сторінок своєї нової книжки «Записки українського самашедшого». Це далеко не смачні картини нашої класики «Кайдашевої сім'ї» з її конфліктами через територію, домашніми принципами відносин та ін., це їдкий внутрішній конфлікт нормальної людини, котра має благополучну родину, та біда тонко й поступово назріває в душі сім'янина під тиском зовнішніх обставин, безглуздя влади й соціальних негараздів; а середовище проживання – столиця, тобто досить близьке до джерела політичних та соціокультурних подій й абстрагуватися від нього чутливій, мислячій людині досить непросто [1, с. 7-20]. Цей твір можна теж вважати знаковим щодо сучасного українського виміру «сім'я-суспільство». Можливо, показовим чи знаковим є той факт, що в нещодавній реорганізації міністерств, у «Міністерстві сім'ї, молоді та спорту» зникло з назви слово «сім'я». Усе це підтверджує те, що життя сім'ї залежить від багатьох зовнішніх чинників, котрі є дотичними безпосередньо до суті сім'ї. Сукупність соціальних умовностей і проблем безпосередньо впливає на сімейний союз. Е.Фромм, говорячи про феномен людської здатності й настанови любити, впевнений, що любов до людини як така, *«хоча вона безпосередньо вплетена у відносини зі своєю сім'єю, в кінцевому результаті визначається структурою суспільства, в котрому людина живе»* [5, с. 519]; і не тільки устрою, а життя суспільства взагалі.

Зроблений аналіз приводить нас до думки про актуальність ідеї зміни свого «реального Я» до досконаліших форм «можливого Я». Одиниці налаштовані на труд, моральний ріст заради росту. І ці одиниці самотні у своєму роді; та їх наполегливість і неухильне додержання визначених світлих цілей служить стимулом натхнення, оптимізму й віри у здійсненність самореалізації. Варто наголосити на тому, що за будь яких умов, за будь-якого устрою й обставин людина може й повинна шукати можливість самовдосконалення, творчості, живого контакту з буттям, довіри іншим людям; бути живою завдяки здатності розсудку правильно оцінювати власне «Я» й воліти продуктивної активності, живого спілкування. Жодні віртуальні чи мобільні посередники не замінять живої бесіди, жоден фільм у форматі 3-D не замінить споглядання прекрасних природних краєвидів на чистому повітрі; жодні записи й музика не впливають так живильно, цілюще на психіку, як звуки живої природи. Баланс можливостей віртуалій не повинен переважувати природних потреб у русі, розвитку, безпосередньому дотику до реальності.

Ідеї Фромма щодо відчуження та агресії у сьогоденному вимірі проглядаються в усіх сферах буття сучасної людини. Будучи в умовах постійної агресивної боротьби споживацьких сил творчій і мислячій людині доводиться постійно відстоювати самоідентифікацію, збереження особистого первня, не піддати талант комерційному конвеєру; зрештою, просто залишитися доброзичливою людиною. Здається, в цьому й полягає шлях життя людського «я» в умовах сучасності. Створити світ навколо себе дано не кожному, та створити світ у собі – кожен має можливість, і це є висхідною точкою продуктивного життя. Тим більше в інформаційному середовищі, котре значною мірою дезорієнтує людину; насаджує чужі цінності, життєві настанови, моду та принципи. Якраз у сучасному середовищі молодих людей можна помітити тенденцію «моди на відчуження». Екзистенційна гострота існування рано чи пізно торкається кожного, чий рівень свідомості досяг зрілості; та не кожен розуміє, що це лише урок, лише привід стати сильним, а не закритися від світу людей, котрі «не розуміють», а значить, чужі. Відчуження – не просто відсторонення, це хвороба сучасності, котра є пробою на мужність бути живим, продуктивним і не просто здатним «пливти проти течії», а «пливти куди треба». А це набагато ширші горизонти; аби тільки чітко знати бажаний напрям руху. У пошуках свого місця під сонцем людина часто нарікає на «гру долі» і її несправедливість, бо не видається можливість реалізації нормальних людських бажань, котрі приносять щастя, повноту життя. У сьогоденному вимірі для цього, часом, варто витягти навушники з гучною музикою, вчасно зняти затемнюючі окуляри, підвести погляд від екрану ай-поду чи мобільного телефону, для того щоб побачити, почути, втямити те, чого шукаєш півжиття, або і все життя. Все залежить від особистого вибору, поміркованого ставлення до світу, від настанови здатності любити, вірити, надіятись.

Література

1. Костенко Ліна. Записки українського самашедшого/ Ліна Костенко. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с.
2. Маркузе Герберт. Эрос и цивилизация. Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества / Г. Маркузе; Пер. с англ., послесл., примеч. А.А. Юдина; Сост., предисл. В.Ю. Кузнецова. – М: ООО "Издательство АСТ", 2002. – 526, [2] с. – (Philosophy) Электронный ресурс. Режим доступа: <http://enatramp.narod.ru/pervoistochnik.files/man.files/man1.html>
3. Українська служба Бі-Бі-Сі. «Пів життя перед телевизором та в Інтернеті». Офіційний портал Української служби Бі-Бі-Сі. Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/science/2010/08/100820_ofcome_stats_oh.shtml?s
4. Фромм Эрих. Анатомия человеческой деструктивности. Пер. с нем. Э. Телятниковой. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2006. – 635, [5] с. – (Philosophy)
5. Фромм Эрих. Душа человека. Искусство любить / пер. с англ. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзит книга», 2004. – 572 с.
6. Фромм Эрих. Психоанализ и этика. – М.: Республика, 1993. – 415 с. (Б-ка этической мысли).
7. Фромм Эрих. Человек одинок. Перевод с английского Р. Облонской. Опубликовано в журнале «Иностранная литература», 1966. – №1. – С. 230-233. Электронный ресурс. Режим доступа: http://scepsis.ru/library/id_898.html
8. Хорни Карен. Невроз и рост личности. Борьба за самореализацию / пер с англ.Е.И.Замфир. – М.: Академический Проект, 2008. – 400 с. – (Психологические технологии)

Mikola Garda

Destructiveness in contemporary European society: aggression and exclusion by Erich Fromm

This article, based on Erich Fromm's philosophic anthropology, outlines destructive phenomena in european society: aggression and alienation, their essence, logic of occurrence and ways of their avoidance.

Keywords: destructiveness, alienation, aggression, society, culture and modernity.

Николай Гарда

Деструктивность в современном европейском обществе: агрессия и отчуждения по Э. Фромму

В статье говорится о деструктивных тенденциях в современном европейском обществе: агрессии и отчуждении на основании философской антропологии Эриха Фромма; раскрывается их суть, проявления и условия избегания.

Ключевые слова: деструктивность, отчуждение, агрессия, общество, культура, современность.